

О. Є. Хомік

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Семантичні формули українських оберегових замовлянь

Хомік О. Є. Семантичні формули українських оберегових замовлянь. У статті розглядаються різні типи семантичних формул, наявні в основній частині українських оберегових замовлянь: формула відсилання, знищення, залякування, прокльонів, заклинання, замикання/ огородження, обереговості/ недопущення, побажання, запрошення, обміну, неможливого. Аналізовані формули можуть уживатися в текстах як самостійно, так і утворювати контаміновані структури. Морфологічне вираження основних семантичних формул визначається насамперед прагматичною установкою виконавця замовляння на досягнення бажаного результату.

Ключові слова: *вербальний оберег, замовляння, ілюктивна мета, семантична формула.*

Хомик Е. Е. Семантические формулы украинских обереговых заговоров. В статье рассматриваются различные типы семантических формул, содержащиеся в основной части украинских обереговых заговоров: формула отсылки, уничтожения, запугивания, проклятия, заклинания, ограждения, обереговости / недопущения, пожелания, приглашения, обмена, невозможности. Эти формулы могут употребляться в текстах как самостоятельно, так и образовывать сложные структуры. Морфологическое выражение основных семантических формул определяется, прежде всего, прагматической установкой исполнителя заговора на достижение желаемого результата.

Ключевые слова: *вербальный оберег, заговор, илюктивная цель, семантическая формула.*

Khomik O. E. Semantical formulas of the ukrainian guarding incantations. In the article different types of the semantical formulas are examined, which are contained in the main part of the ukrainian guarding incantations: they are the send-back formula, the formulas of destruction, frightening, curse, spell, protection, guard, wish, invitation or exchange, impossibility. In the texts these formulas can be used independently or they can form complex structures. Morphological expression of the main semantical formulas is determined by the pragmatical aim of the person who is making the incantation, which is focuses on reaching the desirable result.

Key words: *verbal charm, incantation, illocative perpose, semantical formulas, guarding incantations.*

Дослідженням структури і композиції замовлянь займалися такі науковці, як М. Крушевський [4], О. Потебня [9], М. Виноградов [2], М. Познанський [8], Ф. Зелінський [3], В. Харитонова [13], В. Топоров [10], Т. Топорова [11], О. Остроушко [8], Е. Олупе [7] та інші. У науковій літературі структура і композиція замовлянь визначається дослідниками на основі різних критеріїв. Традиційний підхід до визначення структури замовлянь полягає у виділенні трьох основних складників – вступної формули (зачину), традиційної формули-кліше чи християнської (молитовної) формули як центрального компонента замовляння (основної частини) і ключової формули-закріпки. Мета нашої статті полягає в тому, щоб виявити та всебічно проаналізувати семантичні формули основної частини, за допомогою яких досягається ілюктивна функція оберегових замовлянь.

Основна частина текстів українських замовлянь, у тому числі й оберегових, містить різні семантичні формули, що видозмінюються залежно від прагматики замовляння. Так, на думку В. Топорова, для формул замовлянь властиве поєднання різних часів і способів, яке створює імпульс прискорення під час переходу з одного (початкового) стану до бажаного – від існуючого до того, що повинно відбутися, від «індикативного» до «модального». «Чергування часів і способів не можна вважати звичайним явищем, оскільки в замовляннях воно «приурочено до граматичного визначення однієї особи (виконавця) в одній і тій же ситуації, вибір граматичних форм відображає специфіку психологічної реальності того, хто виконує замовляння і знаходиться всередині ритуального простору» [11:84–85]. Як справедливо зазначає Т. Топорова, формулам замовляння, що виражають найбільш особистісні потреби заклинателя, властива орієнтація на першу особу однини. Це пояснюється, по-перше, тотожністю суб'єкта замовляння і його виконавця; по-друге, знаходженням особового займенника першої особи в ключових позиціях або на початку замовної формули.

Фактичний матеріал дозволяє виділити такі основні типи формул, що вживаються в основній частині текстів українських оберегових замовлянь: формула відсилення, знищення, заля-

кування, прокльонів, заклинання, замикання/огородження, обереговості/недопущення, побажання, запрошення, обміну, неможливого. Ці формули можуть уживатися самостійно, а можуть поєднуватися між собою, утворюючи складні контаміновані структури.

Формула відсилення семантично пов'язана з формулою залякування, тобто якщо об'єкт, до якого звертаються з проханням, не прислухається до нього, то заклинатель переходить до «неввічливих» форм прохання або ж просто відсилає все небажане і небезпечне зі свого простору. **Формула відсилення** виражається такими опозиціями, як: *свій – чужий, близький – далекий, верх – низ, світлий – темний* тощо. Для неї властивим є вживання дієслів зі значенням руху «іди, зникни» переважно в другій особі однини або множини наказового способу:

...А ви, вороги і супостати, Гетьте від нашої хати... [1:323];

... ти іди на болота, очерети, яри-скелі, у глибокі води-прірви, куди курячий голос не доходить, куди світ-сонце не світить [1:25].

Формулу відсилення можна представити такою структурною схемою: предикат + обставина місця. Складнішими за структурою і дією є контаміновані формули, в яких до **формули відсилення** приєднується **формула знищення**, тобто злі сили спочатку переносяться на віддалене місце чи об'єкт (у чужий простір), а після цього знищуються:

...Візьміть ви цю хмару на свої тонкі крила, занесіть її за окіян-море, за теплі води, за круті гори, за жовті піски, щоб він там розтав, і пропав нині, прісно і во віки віков, амінь... [1:297];

...Відсилаю тебе на жовтий пісок, На жовтий попід, Щоб ти розійшлася як вода в морі. Не бути в тілі, не стояти, Не крутити, болі не давати, Синіх жил не стягати, костей не ламати. Вийди в море під камінь – Там тобі буде де й розкошувати, А хрещеній рабі Божій (ім'я) В крові, і тілі не стояти. Згинь-пропади, де взялося – туди і подінся [1:55].

У таких замовляннях вживаються дієслова у наказовому способі доконаного виду зі значенням «не бути, згинути, пропасти, розтанути».

Формула знищення може вживатися й автономно. «Сам цей термін, – зазначає Е. Олупе, – говорить про те, що метою подібних формул є знищення, викорінення причин зла і самого втілення зла, а також втручання в будь-які інші процеси з метою їх недопущення» [6:128]:

...Геть щезай, пропадай від Божого лица,
Від лица рожденного, хрещеного (...) Від його слави!
Погані сугави, погані мислі, погані слова,
Погані хвилини – ЩЕЗАЙТЕ! ... [1:311].

Слід зауважити, що в українських оберегових замовляннях *формула знищення* вживається доволі рідко і має відтінок попередження та залякування. Звідси і наявність дієслів зі значенням «щезнути, пропасти» в другій особі однини і множини недоконаного виду. Найбільш широко ця формула вживається в лікувальних замовляннях, коли вже є будь-яке зло, хвороба тощо і їх слід позбутися, знищити, наприклад:

...як дим з димаря розлітається і розкочується,
то так і ви, сухоти, сухотищі, розійдіться,
розкотіться за огнем, за димом, за вітром,
за полум'ям ... [1:105].

У цілому *формула знищення* в оберегових замовляннях може мати такий структурний вигляд: предикат + перелік об'єктів замовляння.

Спираючись на аналізований матеріал, можна помітити, що *формули відсилення та знищення* в оберегових замовляннях побудовані тільки на основі відкритих конструкцій (на відміну від лікувальних замовлянь, ґрунтованих на конструкціях двох видів).

Формула залякування. Як зазначалося вище, *формула залякування* тісно пов'язана з *формулами відсилення і знищення*. В її основі лежить попередження про те, що може статися, якщо злі сили не послухають заклинателя. Причому суб'єкт замовляння називає ті засоби, яких, на його думку, бояться об'єкти замовляння (злі духи, хвороби, вороги та ін.). *Формули залякування* мають закриту структуру у вигляді підрядного речення. Частини цього підрядного речення зіставляються за допомогою сполучників і сполучних слів «хто ... той», «як... так» тощо:

...Стоїть стіл. На столі відро крові. За столом чотири судді. Хто мене неправильно буде судити, Той що кров буде їсти й пити [1:309].

Формула прокльонів. Традиційно проклін, клятва визначається як лайливий вислів, який виражає різний осуд кого-, чого-небудь, велике обурення кимсь, чимсь, ненависть до когось, чогось або покликання Божого гніву на когось і слово, яким бажається зло і нещастя. В українських оберегових замовляннях *формули прокльонів* передусім уживаються в суспільно-

побутових замовляннях, спрямованих проти ворогів і несправедливих суддів. *Формули прокльонів* у замовляннях можуть уживатися самотійно, а також у складі *формули заклинання* для зміцнення бажаного результату. Семантична модель типового прокльону конструюється на основі складнопідрядного речення і розпочинається здебільшого підрядними сполучниками *щоб, аби, бодай*:

...Їхав чоловік чорним волом, Бодай вам
язик став колом [1:324].

Нерідко частина таких формул ускладнюється порівнянням:

...Гадючий хвіст, а жаб'яче черево, як приїду я між пани, то щоб стали вони, як сухе дерево [1:307].

Формула заклинання. Однією з найважливіших й найпоширеніших формул в українських оберегових замовляннях є *формули заклинання*. У Словнику “Славянские древности” заклинання тлумачиться як «пряме звертання до об'єкта магічного впливу в імперативній формі – вимоги, наказу, прохання, застереження, погрози, заборони тощо» [4:258]. Зрозуміло, що в основі будь-якого замовляння лежить заклинання, віра в магічну силу слова, проте існує цілий ряд оберегових замовлянь, які побудовані тільки на формулі заклинання. Ці формули можуть мати вигляд відкритих і закритих структур, в основі яких лежать основні оберегові константи: *камінь, сокира, сіль, місяць, сонце* тощо:

...Каменя вам на язик, каменя вам на язик,
каменя вам на губи, зуби і уста, каменійте ви самі! [1:186];

...місяць мені в вічі, а сонечко у плечі, звідда моє тіло, щоб народженого, молитвеного,
хрещеного раба Божого (ім'ярек) йшло слово
повсігда в діло [1:315].

Іноді у цих формулах суб'єкт звертається до надприродних істот і наказує їм, що слід робити:

...Мать сыра земля, разступись, лукавий
духъ, кризь землю провалысь, злий чоловікь,
оть моей худоби отступись [13:8];

Зозулька в потилицю моїм ворогам, А колючка в серце,
Хто на мене зогляне, Нехай сам серцем прив'яне [13:45].

Серед українських оберегових замовлянь можна виділити такі тексти, що стоять на межі заклинань і прокльонів:

Сіль вам у вічі, Камінь на груди, Цеглину в
зуби, Сокиру під плечі, Щоб поникли ваші речі:
Мороки, зароки, заздросці, Щоб не знайшли
ні день, ні годину, Ні мене, ні мою родину
[1:320];

Заговорюю вовчими зубами, Ведмежими губами. Руки, ноги, сугави. Очі вам рогом, Язык вам колом... [1:322];

...І тому чоловіку чи жінці, котрі би хотіли злюю мисль чинити на мою пасіку, нехай йому замерзне серце лукаве, і мисль, і язык [1:278].

Структурна модель *формули заклинання* дуже неоднорідна. В її основі можуть лежати дієслова у різних формах і способах із семантикою наказу, вимоги зробити те, що необхідно суб'єкту замовляння.

Формула запрошення. В українських оберегових замовляннях ця формула зустрічається доволі рідко і пов'язана зі святом Різдва Христового, коли на Святу вечерю запрошувалися надприродні істоти і хижі звірі з метою їх недопущення в інший час протягом року. За будовою це складна формула, що містить у своїй основі додаткові конструкції, які становлять одне семантичне ціле. Структура *формули запрошення* може бути представлена лінійною послідовністю відносно автономних формул: 1) *формула звертання*, що належить до зачину замовляння, бо дозволяє заклинателю встановити контакт із потойбічним світом (для неї властива редуплікація, а склад збігається з переліком персонажів, які можуть запрошуватися на Святу Вечерю); 2) *власне запрошувальна формула*, яка містить імператив дієслова зі значенням «іди, приходи», а також часові, локативні та об'єктні уточнення, причому локативні обставини виражені займенником із прийменником *до нас*:

Йди до нас на вечерю! [13:50];

Йди до нас кутю їсти! [13:50];

Приходьте до нас на Святу Вечерю [13:50];

Йдїть з нами вечеряти» [13:29].

Причому вказівка на часові обставини (щоб приходили куди: *до нас /у хату / у «свій простір»*; коли: на Святу Вечерю, на Різдво), експлікує магичний механізм, що лежить в основі цього ритуалу: приходь зараз, щоб потім – ніколи протягом року, який власне й складає семантичну доміанту тексту і його основну структурну схему.

Часто *формула запрошення* ускладнюється заборонною, яка складається із протиставлення обставин часу:

Не йдете? Щоб повік-віків не приходили...

Щоб ми вас видом не видали, слихом не слихали [13:29].

Заборона приходи́ти в інший час і шкодити посівам, худобі логічно витікає із загрози, що «зло» може не послухатися, і тому синтаксично оформлюється як причиново-наслідкова конструкція (а коли... то; як ... так):

А коли тепер не прийде́те на дари Божі, на страви ситі, на горілки палені, на все велике добро, на яке ми вас просимо, то не приходьте до нас і влі́ті та не робіть нам шкоди на ярині і на житі [13:50];

...Як вас тепер не видно, не чути, так аби вас не було чути та не було видко через цілий рік! [13:12].

Формула замика́ння. Ця формула є дуже поширеною серед українських оберегових замовлянь. Вона може вживатися в закріпці замовляння, замикаючи і підсумовуючи все сказане, а може бути і в основній частині замовляння:

...Говорю я речі, праве моє слово. Замикаю я замки, замикаю, Своім ворогам близьким, далеким сусідам Зуби й губи, речі, плечі й рот... [1:324].

Традиційні формули замика́ння пов'язані з образами *замка і ключа*, а також дієсловами зі значенням «замика́ння» в усіх особових формах однини, що говорить про їх давнє походження і широку вживаність:

1) у першій особі однини недоконаного виду:

... я буду злим тварам золотим мечем голови рубати, золотим ключем роти замикати, й зуби й губи, й очі одвертати... [1:67];

2) у третій особі однини недоконаного виду:

Іде святий Григорій на сивому коні, на золотому сідлі. Приїзжав на Сіянську гору, бере ключі і замикає зуби і губи, щоки і пашеки вовкам і вовчищам, од якої-то не було масті скотини [1:94];

3) у другій особі однини недоконаного виду:

...Замыкайишь ты церкви й города, и замкны одь рожденного, молитвенного раба Божого N всякое горе й вороги – На Осиянський гори строги дорогийи, замки золотийи, замыкайишь ты всимь вора́мь и ворогам и наведы на йихь ... [1:44].

Із наведеного фактичного матеріалу видно, що формула замика́ння основана на текстах відкритої конструкції. Синтаксична модель цієї формули може мати таку структурну схему: дієслово (зі значенням замика́ння (1,2,3 особи однини недоконаного виду)) + перелік об'єктів замовляння.

Із *формулою замика́ння* тісно пов'язана *формула огоро́дження*: *залізним тинном, небесними світилами, кам'яною горою, божествами* та ін. Стрижневим компонентом її є дієслово в наказовому способі зі значенням «огородити» у другій особі однини доконаного виду:

...Вогради мене, Господи, Силою чесною Сотворящего тебе, Господи, Хреста...! [1:318–319].

Основна модель цієї формули має такий вигляд: звертання до надприродної сили + дієслово + кого/ від кого / чим.

Формула побажання. Ці формули можуть уживатися, як в основній частині замовляння, так і входити до складу закріпки. У будь-якому випадку побажання має діалогічну природу, зміст якої зводиться до ритуального дарообміну між виконавцем замовляння та його адресатом, причому «дарами» можуть виступати як предметно-речові цінності, так і вербальні формули. Дуже часто в таких формулах звертаються до вищої надприродної сили (звідси формули «Дай, Боже», «Даруй, Господи») або її функції виконує суб'єкт замовляння.

Слід зазначити, що найбільш уживаними структурними типами формул побажання є: 1) побажання, що починаються сполучниками *щоб*; 2) імперативні формули типу

Будь здорова, як вода

або

Дай тобі Боже... ..у свого дитяти з чола злизала, Щоб дитина хвороби не знала Не знало дитя хороби. В материній утробі, Щоб так зростало, Весь вік проживало, Ні хороби, ні горя не знало... [1:189].

Проте дуже рідко в українських оберегових замовляннях *формула побажання* побудована за повною логічною схемою: «особовий займенник + дієслово зі значенням «бажати, вітати, дарувати» + об'єкт замовляння + формулювання бажання. Про суб'єкт та об'єкт замовляння нам стає зрозуміло тільки з усього контексту. Іноді до формули додається вказівка на допомогу позитивних надприродних сил і обставину місця:

...за Божою поміччу, за Божим благословенням, щоб був багатий, щасливий, довголітній, доступний до панів, до жидів, до дяків, до попів. Зав'язую тобі вік довгий, розум добрий, в щасті, в здоров'ї, в миру прожити [1:185];

...Рости здоровий та кріпкий, як дуб, гнучкий, як лоза, бистрий, як вода [1:186];

...По горах, по долинах, по далеких країнах, Під границею, поза границею. Сила Божа буде укріпляти, Ангели-хранителі будуть охороняти, А рожденний, хрещений (ім'я) Здоров'я буде мати І ніякого горя не знати [1:188];

...Дай вам, Боже, три сили: одну силу – мед носити, другу силу – рисові кіхті оддиратися, а третю силу – злих вір не бояться [1:273].

Специфічною особливістю формули бажання, яка вживається в оберегових замовляннях, є не прохання про щасливу долю, багатство, здоров'я тощо, а звернення до божества з проханням допомогти закласти, замовити ворога, не допустити до себе:

...Дай, Господи, тяжкого врага закласти На всі чотири часті ... [1:318–319].

Формула оберігання чи недопущення. Ця формула здебільшого має будову відкритих текстів. Типовими ознаками формули *оберігання/недопущення* є вживання дієслів у наказовому способі доконаного виду зазвичай другої особи однини, бо обов'язковим елементом цієї формули є звернення до вищої надприродної сили. Отже, структурна модель *формули оберігання/недопущення* може мати такий вигляд: звертання до надприродної істоти + дієслово у наказовому способі зі значенням «уберігати, благословляти, не допускати» у другій особі однини доконаного виду + займенник (кого) і/ або від кого:

Господи, поможи, Господи, благослови, Господи, сохрани од злих людей, од невірних очей, од стрігу, од пристрігу, од зависті, од ненависті... [1:254].

Для *формули оберігання* властиве трьохразове звертання до божества з проханням захистити від зла або повторення дієслів із такою ж семантикою:

...очисти нас, немічних і старих, здорових і молодих, оздорови нас у всіх жилках і піджилках, не допусти ніякого нездужання... [1:54].

Привертає увагу *формула оберігання*, що має в своєму складі *формулу огородження* та *формулу замикання*:

...Огради насъ, Господи, Святымъ Твоимъ Животворящимъ крестомъ. Покрый насъ, Господи, святыми Твоими облаками. Замыкай насъ, Господи, своими семидесяти семью замками. Огради нас, Господи, святымъ Твоимъ честнымъ градомъ. Сохрани насъ, Господи, святыми Твоими Архангелами, Ангелами и Пресвятою Дывою Богородицею отъ змия, отъ звиря, отъ воривъ и розбойныкивъ и отъ всякого лыходия [13:10].

Формула неможливого. Ці формули мають структуру підрядного речення, частини якого зіставляються. «В основі семантико-синтаксичної організації цих конструкцій лежить принцип паралелізму – зіставлення явищ, предметів, об'єктів тощо за категоріями дії, руху, атрибутивних ознак та ін. У замовляннях, побудованих на основі паралелізму, порівнюється бажане явище з уже існуючим або тим, що твориться на момент виголошення замовляння. ... В основі цього – асоціативність мислення мовців, яка породжує принцип магічної аналогії: досягти бажаного можна просто його імітацією, застосуванням певних словесних формул і/чи дій, які виражають бажане шляхом вказівки на його ідеальне втілення» [7:12]. Традиційним образом, що зустрічається

у таких конструкціях, є *камінь* – стрижнева константа українських оберегових замовлянь (із типовими для неї властивостями).

Найтиповішою формою мовного вираження відношень уподібнення-аналогії між двома чи кількома ситуаціями є складнопідрядні займенниково-співвідносні речення симетричної структури з атрибутивними семантико-синтаксичними відношеннями між частинами. Ці структури побудовані за такими схемами:

«як ... тоді»:

Сіяла баба на камені рожу. Як та рожа зійде, тоді у того (ім'я) кров піде [12:72];

«коли ... тоді»:

...Коли вони (кам'яні пани) будуть те вино (кам'яне) пожирати, тоді на мене будуть роти роззявляти і очі витріщати [1:168];

...Когда той бильтый ледь-каминь розибьютъ и по карманам рознесутъ, тоди у раба Божого (имя) и (известную вещь) возьмутъ [12:8];

«як ... так»:

...Як не може той камінь вийти із моря, з-під моря, так суд ворога (...) не може вийти наверх [1:311];

Як той камень твердий і не может никого угрызнути, так жебы не могл ништо моѡм пчелам ничого злого учинити... [12:37].

Закрита структура таких формул може ускладнюватися елементами відкритої структури (переліком):

Як сего камня ніхто не може вкусити, так би і моїх пчїл злий чоловік, або злая жена, або чужая пчола не могла нічого злого вчинить... [1:168].

Порівняння чи зіставлення, що лежить в основі формули неможливого, може мати заперечний і незаперечний характер:

Як тієї води ніхто не може обернути на свій обичай, так щоб мої бджоли жодний уречи не міг [1:165];

Хто може з океана воду випить и это може писки визбирать, той може и раба Божого (имя новобрачного) ззисти... [1:57].

Друга частина таких підрядних речень може повторюватися (мати подвійне зіставлення):

Як він не може Христового тіла в рот брати, Христової крові напитися, Так, щоб не міг на нас хрещених, Очі завертати, зубами скре-

готати, Так не міг карати лихим, А тільки добром [1:310].

Можливе також подвійне зіставлення обох частин тексту:

Як навідліг рукою не робити, так моєму лицу і тілу від нікого не боліти, як неба й землі нам не міряти, так і мені не наврокувати [1:91].

Формула неможливості може мати відтінок бажаності і небажаності. Порівняймо:

Какъ отъ кочета нетъ яйца, такъ отъ ружья нетъ стрелянья [13:9]

і

...колы лыха личына вызбырае цей макъ, тоди вона его (перше теля) спорте» [13:46].

На думку О. Остроушко, це конструкції нездійсненої умови: «словесне виконання небажаної, шкідливої для мовця дії ставиться в залежність від виконання певної реально нездійсненої умови. Це так зване «негативне порівняння», що є трансформацією паралелістичних замовлянь» [7:12].

Формула обміну. Двочленну закриту структуру мають і *формули обміну*, побудовані на основі сурядного речення. У таких формулах суб'єкт замовляння намагається обміняти оберегові предметні атрибути на позитивне рішення суду або на добре ставлення людей:

Я до вас з дарником і паскою, ви до мене із лестю і ласкою... [13:7];

...Я до вас іду з перцем та паскою, а ви до мене з щирим серцем та з ласкою... [13:55].

Порівняймо, у лікувальних замовляннях хвороби обмінюють на здоров'я:

...у мене син, у вас дочка, – нате вашій дочці крикливці, а моєму народженному сину Івану дайте сонливці... [1:104].

Аналіз особливостей основної частини оберегових замовлянь дозволяє дійти висновку, що вона містить чисельні щодо семантики та структури формули, представлені в різноманітних своїх виявах. Значна кількість формул як типових елементів синтаксичної організації основної частини безпосередньо зумовлюється жанровим різновидом і тематикою самого українського оберегового замовляння.

Література

1. Ви, зорі-зоричі: Українська народна магічна поезія [Замовляння]. — К. : Молодь, 1991. — 334 с.
2. Виноградов Н. Заговоры, обереги, спасительные молитвы и пр. / Н. Виноградов. — СПб. : Тип. Кушнирева, 1909. — Вып. 2. — 94 с.
3. Зелинский Ф. О заговорах. [История развития заговора и главные его формальные черты] / Ф. Зелинский. — Харків : Тип. губ. правления, 1897. — 58 с.

5. Крушевский Н. Заговоры как вид русской народной поэзии / Н. Крушевский. — Варшава : Тип. Носковского, 1876. — 69 с.
6. Левкиевская Е. Е. Славянский вербальный оберег. Семантика и структура / Е. Е. Левкиевская. — М. : Индрик, 2002. — 336 с.
7. Олупе Э. Формула уничтожения в латышских заговорах / Э. Олупе // Исследования в области балто-славянской культуры. Заговор. — М. : Наука, 1993. — С. 128—139.
8. Остроушко О. А. Семантико-синтаксична структура текстів українських замовлянь : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. ~~ф~~0.02.01 ~~раїнська мова» /~~ О. А. Остроушко. — Дніпропетровськ : ДПУ, 2002. — 22 с.
9. Познанский Н. Заговоры. Опыт исследования происхождения и развития заговорных формул / Н. Познанский. — Пг., 1917. — 231 с.
10. Потебня А. Малорусская песня по списку XVI в. — Воронеж, 1877. — 53 с.
11. Славянские древности : [этнолингвистический словарь] : в 5-ти т. / [под общ. ред. Н. И. Толстого]. — М. : Международные отношения, 1999. — Т. 2 : Д—К. — 704 с.
12. Топоров В. Н. Об индоевропейской заговорной традиции [избранные главы] / В. Н. Топоров // Исследования в области балто-славянской культуры. Заговор. — М. : Наука, 1993. — С. 3—103.
13. Топорова Т. В. Язык и стиль древнегреческих заговоров / Т. В. Топорова. — М. : Эдиториал УРСС, 1996. — 215 с.
14. Українські чари / [упоряд. О. М. Таланчук]. — К. : Либідь, 1992. — 95 с.
15. Харитонова В. И. Заговорно-заклинательный текст : Композиционные основы, воздействие на пациента и заклинателя / В.И. Харитонова // Филологические науки. — 1991. — № 5. — С. 45—53.